

Ю. В. Жарікова,

Маріупольський державний університет, м. Маріуполь

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ФІЗИЧНОГО СТАНУ ЛЮДИНИ В НОВОГРЕЦЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

У статті досліджено семантичне наповнення фразеологічних одиниць на позначення фізичного стану людини на матеріалі новогрецької, української та англійської мов.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, фізичний стан людини, тематичні категорії.

В статье исследовано семантическое наполнение фразеологических единиц, обозначающих физическое состояние человека, на материале новогреческого, украинского и английского языков.

Ключевые слова: фразеологическая единица, физическое состояние человека, тематические категории.

The article examined the semantic content of phraseological units that represented the physical condition of the person on the material of the Greek, Ukrainian and English languages.

Key-words: phraseological unit, physical condition of the person, thematic categories.

Фразеологія будь-якої мови є надзвичайно потужним та розвиненим пластом усієї лексичної системи, що, з одного боку, дуже яскраво віддзеркалює специфіку світобачення етносів, а, з іншого, транслює універсальність загальнолюдських категорій. Саме цьому інтерес дослідників до її вивчення не згасає, а, навпаки, посилюється. Наразі актуальним є вивчення фразеологічних одиниць (далі ФО) у межах антропоцентричної та дискурсивно-когнітивної парадигми, де розкривається внутрішня форма ФО як когнітивно-семіологічної категорії, її пасіонарність та когнітивна синергетика, фреймова основа фразеологічної семантики та ін. Цьому присвячені дослідження М.Ф. Алефіренка, І.О. Голубовської, Л.Г. Золотих, І.В. Зикової та ін.

Останнім часом потужно розвиваються компаративні дослідження фразеологічної семантики на матеріалі різних мов. Особливо ефективними, на нашу думку, є дослідження ФО за фразеосемантичними полями. Оскільки фразеологізми, що складають фразеосемантичне поле «фізичний стан людини», не були предметом спеціального зіставного дослідження на матеріалі різносистемних мов, тема пропонованої статті є актуальною.

Мета нашої розвідки полягає у здійсненні семантичної класифікації та розкритті семантичного наповнення ФО, що позначають фізичний стан людини у новогрецькій, українській та англійській мовах.

Фразеосемантичне поле «стан людини» включає фразеологічні одиниці, що позначають психічний або фізичний стан людини. Першу групу складають фразеологізми, що відображають психологічний стан людини. У залежності від того, який стан передається, можна виділити кілька груп: страх, туга, душевне страждання, радість, здивування, гнів, зневага, відраза, смуток, хвилювання, захоплення та любов. Другу групу складають ФО на позначення фізичного стану. Новогрецькі, англійські та українські ФО з компонентом на позначення фізичного стану людини сформувалися внаслідок образного сприйняття навколишнього світу. Досліджувані фразеологічна мікросистема є динамічною системою, що безперервно поповнюється новими ускладненими мовними знаками, які виникають як результат взаємодії мовних і позамовних чинників. Досліджувані ФО використовуються в мовленнєвій діяльності для концептуалізації знання про картину світу, в центрі якої знаходиться людина та її здоров'я. Дослідженням цієї теми займалися А. М. Сердюк, Л. М. Печенікова, К. В. Саміліна, В. Ю. Краєва, Є. А. Коршкова, Б. І. Лабінська.

Існує небагато семантичних класифікацій фразеологізмів, що позначають фізичний стан людини. Так, А. М. Сердюк, порівнюючи українську мову та латину, виділяє лише три тематичні групи: 1) життя, 2) смерть та 3) організм людини [5, с. 280]. Є. А. Коршкова відмічає, що ФО з семантикою фізичного стану реалізують тільки два синонімічних ряди одиниць зі значеннями «жити» і «померти», які, в свою чергу, вступають в антонімічні відносини. [2, с. 130]. В. Ю. Краєва при вивченні діалектної фразеології говірок Алтая у фразеосемантичному полі «стан людини» виділяє 2 мікрополя «вік» та «здоров'я» [3]. Найбільш повною класифікацією ФО на позначення фізичного стану людини є класифікація Л. М. Печенікової. Вона чітко окреслює 2 групи: «міцне здоров'я» та «слабке здоров'я». У першій групі відмічаються такі підгрупи: ФО на позначення процесу одужання, ФО на позначення фізично міцної, здорової та активної людини, ФО на позначення вагітності, як певного специфічного фізичного стану жінки. У другій групі виділяються ФО, що позначають стан перевтоми, масу тіла, вади органів чуття та тіла, порушення координації руху, хворобливого та передсмертного стану [4, с. 137-138].

Отже, серед ФО новогрецької, української та англійської мов на позначення фізичного стану людини доцільно виділити наступні тематичні категорії, об'єднані базовим семантичним компонентом:

I. Мікрополе «вік».

II. Мікрополе «стан здоров'я»: 1. Добре самопочуття: а) процес одужання; б) фізично здорова та активна людина; в) вагітність; г) сон; д) ситість; 2. Погане самопочуття: а) перевтома; б) маса тіла; в) вади тіла; г) безсоння; д) голод; є) алкогольне сп'яніння; ж) хворобливий стан; з) передсмертний стан/смерть.

I. Вік – категорія багатозначна. З одного боку, це тривалість життя людини, тварини чи рослини, але існують й інші поняття. Так, «біологічний вік» визначається залежно від стану обмінних, структурних, функціональних, регуляторних особливостей і пристосувальних можливостей організму, а ось «фізіологічний вік» – вік людини, що визначається в поняттях рівня фізіологічного розвитку [1, с. 195]. У дослідженні використовується саме останнє визначення поняття «вік».

При описі молодої та недосвідченої людини використовуються ФО з компонентами, що мають пряме відношення до молодого віку. Так, наприклад, часто зустрічається лексема «молоко» (*вмочився в молоко, губи в молоці, ще молоко на губах не обсохло, με το γάλα της μάνας του*). Молоко традиційно є їжею для новонароджених, також означає сімейні кровні узи і є символом материнства [6, с. 226]. На перший погляд, концепт «молоко» має лише позитивні асоціації, але ФО з цим компонентом носять негативне та дещо зневажливе забарвлення. Молодість та відсутність здорового глузду також описується у ФО за допомогою фітонімів. В українській фразеології використовується лексема «мак» (*ще мак росте / цвіте у голові*), в англійській – «агрус» (*as green as a gooseberry*). Також на відміну від новогрецької мови, дуже часто в українській та англійській мовах молодість пов'язана з зеленим кольором (*молодий та зелений, as green as grass, as green as a gooseberry*) як порівняння молодої та недосвідченої людини з рослиною, що тільки розквітла.

Існує група ФО, що позначають людину в розквіті сил (*у цвіті літ, у самому соку, είναι στην ακμή της ηλικίας, στο άνθος της ηλικίας, at the zenith of one's age*).

Найбільша кількість фразеологізмів на позначення віку людини належить до опису старості. Так, у новогрецькій мові культурологічний аспект просліджується у ФО *σαν την Ακρόπολη* (*старий, як Акрополь*), у цьому випадку похилий вік людини порівнюється з одним із найвеличніших давніх пам'ятників Греції – Акрополем. Цікавим є також фразеологізм новогрецької мови на позначення похилого віку, витoki якого знаходяться у давньогрецькій міфології, ФО *τον ζέχασε ο Χάρος*. Вона використовується для позначення дуже старої людини, яку «забув Харон». Харон у античній міфології був перевізником померлих у царство Аїда.

ФО *old as the hills, over the hill* походять з Біблії, вони зустрічаються в описі першої людини – Адама, але хоча й християнство розповсюджене в Європі, тільки в англійській мові помічено існування цих фразем. Також Біблія є джерелом походження таких ФО, як *old as Methuselah, σαν Μαθουσαλάς*. Мафусаїл, згідно Біблії, – один з праотців людства, який прославився своїм довголіттям (він прожив 969 років). Це найстаріший чоловік, чий вік зазначений в Біблії. Варто відмітити ФО *silver surfer*, що скоріш за все сформувався вже у сучасну епоху панування цифрових технологій. Вона означає людину похилого віку, що активно використовує Інтернет. У інших мовах не було знайдено жодного фразеологізму на позначення віку, що виник на сучасному етапі формування мови.

Важливо відзначити, що в українській мові ФО на позначення похилого віку людини здебільшого носять негативну оцінку, наприклад, *старе луб'я, стара торба, мохом вкрився, смердить землю, порохня сиплется*, незважаючи на те, що традиційно старість є ознакою мудрості.

Зневажливе ставлення також описується за допомогою використання зоонімів: *стріляний вовк, жовторотте пташеня, no spring chicken, young turk, be knee-high to a grasshopper*.

П.1. Самопочуття – це загальний фізичний та моральний стан людини [1, с. 1298]. Категорія «здоров'я» тлумачиться як «правильна, нормальна діяльність організму, його повне фізичне та психічне благополуччя». Тобто «здоров'я» – це комплексне поняття, яке характеризує функціональний стан людини [4, с. 137].

У категорії «здоров'я» доцільно буде виділити такі підгрупи:

1) «Процес одужання». Частіше за все у даній підгрупі зустрічаються концепти «хвороба» та «здоров'я». Дані фразеологізми у своїй більшості процесуальні, тобто вони описують процес переходу з одного стану в інший (від хвороби до одужання), наприклад, *παίρνω δύναμεις, ζαναβρίσκω την υγεία μου, вискочити із хвороби, приходити в себе, be on the mend, be (get) on one's feet, be restored to good health*.

2) «Фізично здорова, міцна людина». Дана підгрупа описує зовнішній вигляд здорової, активної, фізично міцної людини (*χαίρω άκρας υγείας, το πρόσωπό μου λάμπει από υγεία, είμαι περίφημα στην υγεία μου, σκάω από υγεία, έχω το χρώμα της υγείας, не скаржитися на здоров'я, a clean bill of health*).

У новогрецькій та англійській мовах можна вичленити особливо багато ФО, що описують міцне здоров'я. У ФО *γίνομαι περδίκι* людина доброго здоров'я порівнюється з куріпкою, символом родючості, кохання та краси. Слід відзначити, що куріпка у Давній Греції була пов'язана з богинею краси Афродітою [6, с. 177]. З цього прикладу очевидно, що, грецька фразеологічна картина світу постає більш міфологізованою, саме тому у сучасній мові збереглося багато алюзій на давньогрецькі міфи. Також міцне здоров'я описується у новогрецькій фразеології як *σιδερένια / ατσάλινη υγεία* (чавунне, сталеве здоров'я). У даній ФО просліджується пряме порівняння міцного здоров'я з металами – чавуном та сталлю. На відміну від грецької лінгвокультури, у англійській мові здорова людина порівнюється зі скрипкою (*be as fit as a fiddle*), з блохою (*be as fit as a flea*), з дзвоном (*be as sound as a bell*) та з дощем (*right as rain*). Витoki вищеназваних порівнянь не збереглися на сучасному етапі існування мови, крім останнього порівняння з дощем. Ця ФО походить з Великої Британії, країни, де дощова погода – це норма. Але спочатку вона мала значення «прямий, незмінний напрямок», лише на початку ХХ ст. ФО *right as rain* стала використовуватись у значенні «міцне здоров'я» [8, с. 877].

3) «Вагітність». Розглянемо вагітність як особливий фізичний стан жінки. Менше за все ФО на позначення вагітності у новогрецькій мові, наприклад, *φέρνω στον κόσμο, είναι σε ενδιαφέρουσα, με την κοιλιά στο στόμα*. Щодо інших досліджуваних мов, дуже часто дані ФО носять зневажливий або іронічний характер (*be up the duff, be up the spout, горбата в одну сторону, сарай з пристройкою, глобус носити*).

4) «Сон». У ФО відображаються різні ступені сну. Наприклад, глибокий сон – *κοιμάμαι σαν (το) βόδι, κοιμάμαι κι ονειρεύομαι / κοιμάμαι του καλού καιρού, be dead to the world, to sleep tight, sleeping like a baby, to sleep like a log, to sleep through a storm, спати без задніх ніг, спати без пам'яті, спати як камінь (як мертвий), спати мов убитий, спати (заснути) мов дитина після маку (маківки); поверхневий сон, дрімота – *catch 40 winks, grab a little shut-eye, to doze off, хилить (клонить) на сон, морить на сон, ловити окунів (окуні) носом, носом рибу вудити, спати на одне вухо, клювати носом*.*

Синонімом сну як у новогрецькій, так й в українській мовах стало ім'я бога Морфея. Морфей (грец. Μορφέος) – син Гіпноса, бог сновидінь. За міфами, Морфей з'являвся людям уві сні в людських образах. Ви-слів *στις ακάλες του Μορφέως / στην ακαλιά του Μορφέα* (бути в обіймах Морфея) означає «спати солодким сном». На відміну від грецької та української культур, образ сну в англійській культурі походить з фольклору Північної Європи. Піщана людина (Sandman) – містичний персонаж, що навіює хороші сни за допомогою магічного піску, який він розсипає на повіки сплячих дітей в ночі. Цей образ може мати як позитивне забарвлення, так і негативне (може навівати неслухняним дітям кошмари). У фразеології образ Піщаної людини відбився у ФО *when the Sandman comes* у значенні «прийшла дрімота».

5) «Ситість». Більшість ФО цієї категорії означають не просто ситість, а переїдання. У новогрецькій та українській мовах було виділено набагато більше ідіом на позначення ситості. Можливо, це пов'язано з любов'ю як греків, так й українців добре попоїсти. У даній підгрупі часто зустрічаються компаративні фразеологізми. Так, людина порівнюється з волком (*τρώω σαν λύκος*), волом (*τρώω σαν (το) βόδι*), конем (*to eat like a horse*) та свинею (*to eat like a pig*). Зустрічаються ФО, які виражають зневажливе та іронічне ставлення до того, хто їсть, наприклад, *τρώω του σκασιμού, τρώω τον αγγέλουρα, λαδώνω τ' άντερό μου, τρώω το καταπέτασμα, ζαдушити в пузі комара, укласти в копи, набити черево, напхати пельку*.

II.2. Здоров'я та хвороба – стани людини, які мають значення не тільки на індивідуальному, але й на соціальному рівні. Ці різновиди фізичних станів закріплюються у культурних та соціальних структурах різних культур.

1) «Перевтома». Особливо багато ФО на позначення перевтоми у новогрецькій мові. З одного боку, це може бути пояснено тим, що грекам завжди доводилося важко працювати, особливо в сільському господарстві. Посушливий клімат, брак води, гірська місцевість і кам'янистий ґрунт – все це вимагає чимало зусиль, щоб вирощувати хліб і виноград, цитрусові і тютюн. З іншого боку, греки, що походять з північних регіонів країни, ставляться з презирством до праці, та будь-яка важка робота сприймається ними за каторгу [7, с. 64]. Так, фізичну втому позначають такі фразеологізми: *γίνομαι πετσί και κόκκαλο, μου πιάνονται τα πάκια, μου πιάνεται το νεφρί, είδα κι έπαθα, γίνομαι σμπαραλία, αισθάνομαι καταβεβλημένος, τα φτύνω, μόλις που στέκομαι όρθιος, βαράω / χτυπώ μπιέλα, μου βγαίνει η ψυχή*.

Також у досліджуваних мовах просліджується тенденція порівнювати втомлену людину з мерцем, наприклад, *είμαι πτώμα, είμαι πεθαμένος στην κούραση, πεθαίνω από / στην κουραση, живий вмерлець, be dead on your feet, be half-dead*. Та лише у англійській мові зустрічається ФО *be punch drunk*, де перевтома дорівнюється алкогольному сп'янінню.

2) «Безсоння». Це поширене явище у досліджуваних лінгвокультурах, саме тому воно відбивається у фразеологічному фонді мов, наприклад, *δεν μου κολλάει ύπνος, δε δειλιάζει το μάτι μου, δεν κλείνω μάτι, вибиватися / вибитися зі сну, сон не йде на очі (в голову), сон не бере / не взяв, not sleep a wink*. ФО *μετράω προβατάκια, рахувати овець, to count sheep* бере свої витоки з поширеної розумової вправи, що використовується у різних культурах як засіб боротьби з безсонням. Згідно з цією вправою, треба рахувати білих овець, які стрибають черз паркан. Мається на увазі, що ця дія повинна викликати нудьгу, щоб допомогти розуму відволіктись від сторонніх думок. Так, завдяки ФО *рахувати овець* вівці стали асоціюватись зі сном або з відсутністю сну.

3) «Маса тіла». У рамках підгрупи «маса тіла» розглядаються діаметрально протилежні категорії «товстий» та «худий», що також належать до опису зовнішнього вигляду людини. Наведемо приклади для категорії «худий»: як *глист, камбала ходяча, як риба засушена, μένω πετσί και κόκκαλο, δε πιάνει κρέας πάνω του, gaunt as bone*. До антонімічної категорії «товстий» належать такі: *το μάγουλό του είναι σα φράπα, είμαι ένα μάτσο κρέας, годований як пацюк, товстий як бодня (кабан, ведмідь, копиця), mountain of flesh, fat as butter, plump as a partridge*.

4) «Вади тіла». Означена підгрупа охоплює ФО, що означають певні фізичні вади людини, уроджені та набуті. Так, виділяються фраземи на позначення надто високого та надто низького зросту, наприклад, *σαν ψηλόλεγκας, είναι ψηλός σαν πύργος, підпирати стелю, як стовп дерев'яний, big drink of water*. Малий зріст рідко коли прямо висміюється у фразеології даних мов. Серед ФО є багато жартівливих: *για μπουκιά άνθρωπος, μια σταλιά άνθρωπος, їжаку по вуха, горобцю по хвіст*.

Виділяються також відносно нечисленні мікрогрупи з конкретним означенням певних фізичних вад людини: *дрючок горбатий; як коромисло проковтнув, blind as a bat, deaf as an adder, deaf as a post*.

5) «Голод». У складі ФО на позачення голоду багато зоонімів. У новогрецькій мові голодну людину порівнюють з волком (*πεινάω σαν λύκος*), в українській – з собакою (*голодний, як собака*), в англійській – з ведмедем, мисливцем та конем (*hungry as a bear, hungry as a hunter, hungry as a horse*).

6) «Алкогольне сп'яніння». Найчастіше фразеологічні одиниці, пов'язані з пияцтвом, торкаються негативних наслідків уживання алкоголю або оцінки людини: її психічного та фізичного стану, зовнішнього вигляду, поведінки під час та після пиття, деяких звичаїв, але також часто вказують на гарний настрій: *прийняти на груди, нога за ногу чіпляється в кого, залити хавло, хміль б'є у голову, хміль бродить у голові, be off your head, go to sb's head, to wet the other eye, to lose one's legs, έχω πιωμένα τα άντερά μου, γερó ποτήρι / πιρούνι / κουτάλι*.

7) «Хворобливий стан». При описі стану хворої людини використовуються соматизми: *ανοίγει η μήτη, γανώνω το κεφάλι, μου κάνει το κεφάλι καζάνι, το κεφάλι μου κουδουνίζει, αβακατεύεται το στομάχι μου, με γαργαλάει ο λαϊμός μου, κλείνει η μήτη μου, у голові морочиться, вивело очі в лоб, kink in one's neck*; зооніми: *είμαι σαν κοτόπουλο, be as sick as a dog, drop like flies*; колороніми: *είναι κίτρινος σαν το λεμόνι, κίτρινίζω / πρασινίζω από το κακό μου, в очах жовтіє/темніє/зеленіє, be as white as a sheet*.

Існують також фраземи, що описують конкретну хворобу людини (у даному прикладі психічні розлади: *έπαθε ψυχικό τραλάλι, з кіндратиком у голові, not be right in the head*). Але особливо часто ФО вказують на по-

яву високої температури: *παρουσιάζω υποθερμία, ψήνομαι στον πυρετό, run a fever/temperature, лихоманка б'є, очі палають, як лихоманка стрепехнула.*

8) «Передсмертний стан / смерть». Категорія «смерть» займає центральне місце серед лінгвокультурологічних категорій у зв'язку з тим, що вона багато значить не тільки для конкретної людини, а й для всієї нації в цілому. Категорія «смерть» абсолютно у всіх існуючих культурах є однією з основних у національній свідомості їх носіїв. Наведемо декілька прикладів: *σβήνει το καντήλι μου, σόθηκαν οι μέρες, πάω στην τελευταία μου κατοικία, життя погасло (догоріло), свічка (чия) згасла (погасла), покинути світ, зійти з світу (з блиску-світу), to go to one's watery grave, to go to the big location in the sky, to go to the last roundup, to go to a better place, to go to a Texas cakewalk, to go to Davy Jones's locker.*

Отже, підсумовуючи слід зазначити, що фразеосемантичне поле «фізичний стан людини» є надзвичайно розгалуженим та об'ємним за своєю структурою у кожній тематичній групі. Аналіз ФО на позначення фізичного стану людини новогрецької, української та англійської мов свідчить про той факт, що новогрецька та українська лінгвокультури демонструють значно більш яскраві подібності у порівнянні з англійською. Національно-специфічні відмінності семантичної структури проаналізованих фразеологічних одиниць, виявлені в ході порівняльного дослідження, відображають особливості концептуалізації розглянутих фрагментів мовної картини світу в обох культурах, свідчать про національну своєрідність та унікальність образу світу грецького, українського та британського народів.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Коршкова Е. А. Фразеология в поэзии Владислава Ходасевича: дис.... кандидата фил. наук : 10.02.01 / Коршкова Елена Анатольевна. – Челябинск, 2005. – 256 с.
3. Краева В. Ю. Диалектная фразеология русских говоров Алтая (лингвокультурологический аспект): автореф. дис. ... на соискание науч. звания канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / В. Ю. Краева. – Барнаул, 2007. – 23 с.
4. Печенікова Л. М. Фразеологізми на позначення фізичного стану людини в східнослов'янських та степових говірках / Л. М. Печенікова // Лінгвістика. – 2011. – № 3 (24), Ч. 1. – С.136-139.
5. Сердюк А. М. Вербалізація концепту самопочуття в українських та латинських фразеологізмах / А. М. Сердюк // Актуальні проблеми слов'янської філології: Міжвуз. зб. ст. Лінгвістика і літературознавство. – Вип. XI. – К. : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2006. – С. 278–283.
6. Тресиддер Д. Словарь символов / Д. Тресиддер. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 1999. – 430 с.
7. Этнопсихологический словарь / [под. ред. В.Г. Крысько]. – М. : МПСИ, 1999. – 343 с.
8. Ammer Christine. The American Heritage Dictionary of idioms / Christine Ammer. – Houghton Mifflin Harcourt, 1997. – 736 p.